

Seçim yapmanın olanaklılığı üzerine bir değerlendirme

An Assessment of the Possibility of Choice-Making

Şükrü KELEŞ^a

“Sophie’nin Seçimi” (Yazar: *William Styron*, 1979; Senaryo ve Yönetmen: *Alan J. Pakula*, 1982), kurgusal açıdan iki zamana odaklanmaktadır. Sophie (*Meryl Streep*), Yahudilere yönelik gerçekleştirilen soykırım günlerinde yaşadıklarını şimdiki zamanda hatırlamaktadır. Sophie, Auschwitz toplama kampına getirildiği gün çocukları hakkında bir karar almaya zorlanmış ve bir kriz anında aldığı karar yaşamında kalıcı bir iz bırakmıştır. Toplumsal belleğe de kazınan soykırım günlerinin izlerini üstünde taşıyan Sophie için geçmişi unutmak, almış olduğu karar nedeniyle zorlayıcıdır.

Bu yazının ana ekseninde duran Sophie, geçmiş yaşantısı ile hesaplaşmasına devam eden bir karakterdir. Bu çalışmada Sophie’nin dünyanın kötülüklerle dolu ve adaletsiz bir yer olduğuna ilişkin düşüncelerinin filizlendiği koşullar, filmin alt metinleri olarak etik açıdan değerlendirilecek ve bu bağlamda seçim yapmanın olanaklılığı üzerine düşünülecektir.

Sophie’nin ilk seçimi: Babanın söyleminden kopuş ya da ‘büyüme’

Sophie, hayranlık duyduğu babasını gözden çıkararak hayatındaki ilk büyük kopuşu yaşar. Bu kopuş onun büyümesinde^[1] önemli bir dönüm noktasıdır. Babasının ‘Polonya’daki Yahudi Problemi’ başlıklı konuşmasını düzenleyen Sophie, konuşmada arka arkaya vurgulanan ‘imha’ kelimesine odaklanır. Babasının daha önce fark etmediği bir yönü ile karşılaşan Sophie, babasının mükemmel olduğuna ilişkin ‘iyi’ düşüncelerinin gerçekte temelsiz olduğuyula yüzleşmek durumunda kalacaktır. Söz konusu yüzleşme, babanın egemen söylemini bundan böyle kabul etmeyecek olan Sophie’nin kendi kimliğini kazanmasında önemli bir rol oynayacak ve ilk seçimini babasından koparak yapmasına neden olacaktır. Ardından bir direnişçi ile ilişki kuran Sophie babasının bakış açısını ve dilini kabul etmez; bunun bedelini ise ağır öder. Sophie, *artık*, dünyaya karşı beslediği güvensizliğin üzerini örtmeye çalışan ve güçlü durmaya çabalayan bir varoluş sergiler.

Sophie, diğer bir kopuşu toplama kampına geldiğinde çocukları üzerinden yaşamıştır. Sonraki bölümde bu kopuş detaylı olarak irdelenecektir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, böylesine derin boşluklarla yaşamaya çalışan Sophie için zorlayıcı koşullarla mücadele etmeye olan inancın hâlâ diri oluşudur. Örneğin, toplama kampında tutulduğu günlerde babasına ait gazetede yayımlanan bir yazıyı ayakkabısının içinde saklamaktadır. Önce babasının söylemini reddeder, ama sonra, yaşam koşulları onu sıkıştırdığında hem kendisinin hem de çocuklarından birinin yaşamını kurtarmak umuduyla babasının kalemine tutunmayı dener. Sophie’nin bu tutumu içsel bir çelişki olarak değil, içinde bulunduğu durumla başetme çabası olarak yorumlanabilir. Çevre koşullarının oldukça keskin bir belirleyen olduğu toplama kampında Sophie, yaşama bağlanmanın yollarını aramaktadır. Kendi varlığını sürdürmenin bir yolu Jung’un ‘Persona’ adını verdiği bireyin dış dünyaya karşı takındığı tavrın biçimi ile benzerlik göstermektedir. Jung’a göre, “Persona, gereken uygunluk veya adaptasyon ihtiyacıyla ortaya çıkmış olan fonksiyonel komplekstir, ancak hiçbir koşulda bireyle özdeş değildir” (1). Persona, en genel anlamda birey ile toplum arasındaki uzlaşıya vurgu yapmaktadır. Bu uzlaşının dış dünya ile ilgili olduğu düşünüldüğünde Sophie’nin kamptaki personasına bürünmesi -Kamp komutanının sekreteri, örgüt için çalışmaya niyetlenen bir ajan-, onun kamp koşullarındaki baskı karşısında bir varlık kazanıp

^aKaradeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı ✉ kelesukru@gmail.com

yaşamını sürdürmenin yollarını araması olarak yorumlanabilir. Çünkü çevresi ve içsel yaşamının koşullarının farkında olan bir kişide persona, dış dünyayla ilişki kurmayı kolaylaştıran bir çeşit koruyucu maske gibidir. Bu türden bir personanın kampta bulunduğu süreç içerisinde onun hayatta kalmasına yardım ettiği açıktır. Bununla birlikte, Sophie'nin kamptaki tutum ve davranışlarına bu açıdan yaklaşım hayatındaki kopuşlarla nasıl mücadele ettiğini anlamak konusunda da önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Her Seçim Etik Açıdan Değerlendirilebilir mi?

Seçmek, en az iki şey arasından birini daha üstün bularak yeğlemektir. Seçme eylemi en az iki şey arasından birine yönelerek, yöneldiğim şeyi uygun bulduğum biçimde -özgürce, baskı altında kalmadan ve özerkliğimin bir göstergesi olarak- ve benim tarafımdan verilmiş bir karar olarak düşünülebilir. Özgür karar alma olanağına sahip olduğum durumlarda, benim seçimimin iyiliği ya da kötülüğü ile doğruluğu ya da yanlışlığı üzerine etik açıdan bir değerlendirme yapmak uygundur. Ancak aksi bir durumda, örneğin özgür karar alma koşullarının olmadığı durumlarda alınan karara ilişkin olarak, eylemin doğru ya da yanlış olduğu biçiminde bir değerlendirme yapmak uygun olmayacaktır. Bir seçim eyleminin etik açıdan uygun olup olmadığı üzerine değerlendirme yaparken eylemi önceleyen kararın uygun koşullarda alınıp alınmadığı gözetilmelidir.

Sophie'nin ilk seçiminin babanın söyleminden kopuş olduğu bir önceki bölümde belirtilmişti. Sophie'nin bu seçimi, özgür ve özerk bir birey olarak aldığı bir karara dayanmaktadır. Etik açıdan bu seçimi değerlendirirken Sophie'nin uygun ortam ve koşullara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sophie'nin bu eylemine bakarak, kimi insanları imha etmeyi öneren babasının antisemitist söyleminin yanında durmayan ve ırk ayrımı gözetmeksizin her insanın yaşamının değerliliğine inanan biri olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.

Sophie'nin hayatında önemli bir yer edinen diğer bir seçimi ise Auschwitz toplama kampına getirildiği ilk gün yaşanmıştır. SS (Koruma Timi) Subayı, Sophie'nin çocuklarından ancak birinin yanında kalmasına izin verir ve diğer çocuğun alınacağını söyler. Bu noktada çocuklardan birini seçmesi yönünde Sophie'ye bir *emir* verilir. Emre itaat etmediğinde her iki çocuğunu da kaybedecek olan Sophie, böylesi bir kriz anında oğlunu seçip kızından ayrılır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, seçim yapmasını isteyen erk, onu bir seçim yapmaya zorlamıştır. Sophie'nin aldığı bu kararın koşulları düşünüldüğünde söz konusu seçim, etik açıdan değerlendirilebilir nitelikte değildir.

Denklem diğer taraftan kurulup Sophie'yi seçime zorlayan Subay ve temsil ettiği inancın yapısı üzerine düşünüldüğünde, söz konusu zorlamayı temellendirecek argümanların izini sürmek mümkündür. Erkin sözcüsü olan Subay, dini açıdan inançlı olduğunu söyleyen bir kadından inanç sisteminin değerlerine uymasını istemektedir. Kadın inançlı olduğunu söylediğine göre "Bırakın çocuklar eziyet çekmeden bana gelsinler" diyen kurtarıcıya karşı gelmemeli ve bu buyruk çerçevesinde çocuklarından vazgeçme cesaretini gösterebilmelidir. Subay, Yahudi olmayıp Polonya'lı olduğu için kadına çocuklar arasında bir seçim hakkı tanıdığını vurgulamaktadır. Subay tarafından temsil edilen inanış, kadına sunduğu bu seçim hakkı üzerinden de sahip olduğu değer sistemi hakkında bilgi vermektedir. Kadına çocukları arasında seçim yapması konusunda emir veren erk, insanların etnik kökenlerine göre bir sınıflandırma yapma ve onlara yaşam hakkı tanıyıp tanımama hakkını kendinde gören bir ülkünün savunuculuğunu üstlendiğini açığa vurmaktadır.

Bir seçim yapma eylemi üzerine düşünüldüğünde, seçilemeyecek şeylerin de olabileceği bilgisine örnek film üzerinden ulaşmak mümkündür. Bu anlamda, bazı koşullarda ve bazı şeyler arasında seçim yapılamayabilir. Seçilemeyecek olan şeylerin de olabileceği bilgisi akılda tutularak, eğer seçim yapılamayacak olan şeyler arasında zorla seçim yapmak için baskı ve benzeri zorlayıcı koşullar oluşturulursa seçim eylemini etik açıdan değerlendirmek olanaklı değildir.

Sophie'nin Son Seçimi: Yaşamdan vazgeçiş

Yaşamın sonlandırılması üzerine düşünmeye başlarken bu eylemin kişinin bir seçimi olması kadar, eylemin gerçekleştirildiği toplumsal koşulların da göz önünde bulundurulması önemli görünmektedir. Yaşamını sonlandıran insanların var olduğunu gösteren birtakım istatistiksel veriler, insanların değerlerine ve içsel derinliğine ulaşmak için yeterli değildir, daha fazlasına gereksinim vardır; bu bilgi toplumsal koşulları anlamak için önemlidir. İstatistiksel çıkarımlar yaşamın sonlandırılmasını toplumsal bir olgu olarak ele almakta ve “bireyi birey olarak, güdülleri ve fikirleri ile bir yana bırakmaktadırlar” (2). Bu anlamda etik bir değerlendirmede altı çizilmesi gereken nokta, nicel bir yaklaşımla verilerin kaba genellemelerine karşılık, toplumsal koşulların yaşamını sonlandıran kişilerin eylemine nasıl bir etkide bulunduğunun belirlenmesidir. Volant’a göre, “istediği kadar özgür ve düşünülmüş gibi görünsün, ölme isteği/arzusu toplumdaki değerlere dayanmaktadır. Bilinçli ya da değil, yaşamını sonlandıran kişi yaşadığı zamanın havasını solumakta ve genel anlayışın damgasına maruz kalmaktadır” (3). Soykırım gibi tarihsel bir dönemin içinden geçen ve anneliği üzerinden de köşeye sıkıştırılan Sophie'nin yaşamını sonlandırma girişimlerini anlayabilmek için hem aldığı bireysel kararlara hem de çevresel etkenlere bütünlüklü bir açıdan bakmak gerekmektedir.

Sophie'nin yaşamını sonlandırma yönelik ilk girişimi, kampta bulunduğu zaman gerçekleşmiştir. Sophie'nin bir yandan aldığı kimi kararlarla hesaplaşmasına bir yandan da bu dünyanın yaşanılabilir bir yer olup olmadığını sorgulaması ile Camus'nun gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorununa dikkat çekmesi arasında bir benzerlik kurulabilir. Camus'a göre, “yaşamın yaşamaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir” (4). Yaşam deneyiminde üstüste olumsuzluklarla karşılaşan Sophie'nin yaptığı seçimlerle hesaplaşma süreci üzerine derinleştiğinde, içinde taşıdığı yükü bir başkasıyla paylaşmamış ve kendi yalnızlığı içinde hayatın yaşanmaya değmez olduğu yönündeki düşüncesini günden güne içselleştirmiş olduğu söylenebilir. Bu anlamda Sophie'nin yaşamını sonlandırmaya yönelik ilk girişimi tanrıya duyduğu isyanın dile getirilişi olarak yorumlanabilir. Sophie'nin isyanı sevdiklerinin tek tek elinden alınmasına duyduğu öfkenin bir göstergesidir. Ayrıca sevdiklerini kaybetmiş olan birinin hâlâ hayatta olmasından ötürü duyduğu utanç da bu girişiminin gerekçeleri arasında sayılabilir. Camus, “yaşam yaşanmaya değmediği için insan kendini öldürür” (5) derken Sophie'nin o dönemdeki yaşam algısı, bu saptamaya uygun düşmektedir. Sophie için sevdikleri olmadan yaşam anlamını yitirmiş ve kurtarıcıya olan inancı da kalmamıştır artık.

Sophie'nin yaşamını sonlandırma girişimini takip eden yıllarda, Nathan (*Kevin Kline*) ile kurduğu ilişki düşünüldüğünde çektiği acıların devam ettiği görülür; özgürlüğü ile tutsaklığı birbirine karışmıştır. Bir yandan tutkuyla sevilirken bir yandan da hırpalanan biri olarak, yaşam ile ölüm arasındaki sınırın gittikçe ortadan kalktığı bir dönemin içinden geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gündelik hayat içerisinde aşırı uçlar arasında salınan Sophie, kimi zaman yaşamın yaratıcılıkla, sevinçlerle ve sıkıntılarla *iyi* olduğunu kabul ederken kimi zaman da anlamdan yoksunlaştığı sanısı arasında gidip gelmektedir. Böylesi gidip gelişler yaşayan Sophie'nin aldığı kararlarda çözülmesi güç bir etik problem olduğu söylenebilir. Çözülmesi güç, çünkü yaşamını sonlandırma eylemini önceleyen kararın nedeninin acısını dindirmek amaçlı olduğu söylendiğinde, acaba düşünülememiş bir başka çözüm olasılığı gözden kaçırılmış mıdır? Schopenhauer'a göre, “insan, şimdiki zamana hapsolmuş olan acılara maruz değildir; kıyaslanamayacak acıların, doğası geleceğe ve geçmişe doğru taşınan manevi acıların da pençesi altındadır: Bu yüzden doğa, karşılık olarak, onun yaşamına bizzat bir son dayatmazken, bu yaşamı dilediğince sona erdirebilme ayrıcalığı tanımıştır; ve böylece, hayvan gibi, *yapabildiği* sürece yaşamının değil, ama aynı zamanda da *istediği* sürece yaşamının ayrıcalığını tanımıştır” (6). Bu noktada, ortaya çıkan problem irdelenirken bir etikçinin yaşam konusunda nasıl bir değerlendirme yapacağı önem kazanmaktadır. Yaşama nasıl bir değer atfedilmelidir? Bu sorunun ışığında öncelikle, “insana verilen böylesi bir *ayrıcalık* insan tarafından hangi koşullarda kullanılmalıdır?” sorusuna yanıt verilmelidir. Ya da insan böylesi bir ayrıcalığı kullanmalı mıdır? Bu noktadaki etik çıkarsama, Sophie'nin böylesi bir ayrıcalığı

kullandığında yaşamın değerliliğini yadsımış olmadığı, sadece yaşamdan aldığı doyumunu öncelediği üzerine kurulabilir.

Sonuç

İnsanın içine doğup büyüdüğü toplumsal, politik, sosyal ve ekonomik bağlarla çevrelenmiş olarak yaşamını sürdürdüğü genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Tarihsel açıdan bakıldığında soykırım ve savaş olgularında olduğu gibi, insanlığın çetin koşullarda yaşamayı tecrübe ettiği söylenebilir. Pakula'nın filmine etik açıdan kabul edilemeyecek uygulamalara ışık tutan bir dönem filmi olarak yaklaşılabilir. Film, birçok etkenin etkisi altında kalan insanın geçmişe dönük sorgulamalarını, sancısını açık bir biçimde irdelemektedir. Ayrıca insanın kriz anlarında almak zorunda olduğu kararların sorumluluğunu üstlenirken çektiği acılara da değinmektedir.

Filmin söylemine yöneltilebilecek olumsuz eleştirilerden biri, insanın kendisini kuşatılmışlığından kurtaracak birtakım düşünce ve değerlerin de yaratıcısı olabileceğini vurgulamasındaki yetersizliğidir. Film, bir kadını anneliği üzerinden köşeye sıkıştırarak, yaptığı seçim üzerine düşünmemizi beklerken, aslında seçme eylemini bir anlamda kısırlaştırmıştır. Hayatın adil bir yaşam sürme imkânı tanımadığı kimi durumlara rağmen insan, tüm olumsuzlukların farkında olarak seçenekleri arttırmanın yollarını arayabilir. İnsan umutsuzluğa kapılıp yaşamını sonlandırmayı önceleyebilir; bu durum, insanın eylem seçeneklerinden sadece birisidir. Dünyanın adaletsiz, insanlık tarihinin kötülüklerle dolu olduğu gerçeğini karşısına alarak eylem seçeneklerini arttırmanın yollarını da arayabilir insan; bu durum, insanın yaşamın her türlü zorluğuyla başetme yetisine sahip olduğu biçiminde yorumlanabilir.

Kaynakça:

1. Jalonde Jacobi, J. 'C.G. Jung Psikolojisi', Çev: Mehmet Arap, İlhan Yayınevi, 2002. s.46.
2. Durkheim, 1981 – Alıntı: Volant, 2005. Eric Volant, 'İntiharlar Sözlüğü', Çev: Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, Birinci Baskı, 2005. s.7.
3. Eric Volant, A.g.e. İntiharlar Sözlüğü, s.14.
4. Albert Camus, Sisifos Söyleni Çev: Tahsin Yücel. Can Yayınları, 8. Baskı, 2004, s. 15.
5. Albert Camus, A.g.e. Sisifos Söyleni, s.20.
6. Schopenhauer - Alıntı Volant, 2005. A.g.e İntiharlar Sözlüğü, s. 95.